

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько- процесуальне право

Загальна характеристика та специфічні особливості юридичної відповідальності військовослужбовців

С.О. Баран

кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін секції цивільно-правових дисциплін, Університет економіки та права «КРОК»

У статті подано загальну характеристику юридичної відповідальності; досліджено специфічні особливості юридичної відповідальності військовослужбовців; виокремлено цілі юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, військовослужбовці, юридична відповідальність військовослужбовців.

В статті представлена обсяг характеристика юридической ответственности; исследованы специфические особенности юридической ответственности военнослужащих; выделены цели юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, военнослужащие, юридическая ответственность военнослужащих.

The article describes the legal responsibility and investigates specific features of the legal responsibility of serviceman, determines characteristics and purposes of the legal liability.

Keywords: legal liability, serviceman, military legal responsibility.

Постановка проблеми

Одним із найважливіших заходів у роботі з укріплення військової дисципліни, правопорядку та законності в Збройних силах України є притягнення правопорушника до юридичної відповідальності.

За допомогою юридичної відповідальності встановлюються дієві механізми

охорони і захисту суспільних відносин від неправомірних посягань шляхом покарання діянь, які порушують умови нормального розвитку суспільства, суперечать інтересам держави, суспільства в цілому й окремих індивідів. Карл Маркс визначав відповідальність як засіб самозахисту суспільства від порушення умов його існуван-

ня. Розгляд юридичної відповідальності саме в цьому контексті дає змогу з'ясувати її роль і значення в системі забезпечення та гарантування прав і свобод особи, їх охорони і захисту від незаконних порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вказана проблематика цікавить багатьох науковців, серед яких слід виділити В.Й. Пашинського, О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко, В.М. Александрова, С.С. Тюріна, Н.Н. Арисова та інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Подальшого розроблення та дослідження потребують визначення поняття та ознак юридичної відповідальності, розкриття саме специфічних особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців.

Формулювання цілей статті

Метою статті є здійснення характеристики юридичної відповідальності військовослужбовців, аналіз ознак юридичної відповідальності, розкриття її цілей і принципів, виокремлення специфічних особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу дослідження

Юридична відповідальність являє собою складне багатопланове соціальне явище, яке включає філософські, правові, моральні та інші аспекти відповідальності. Відповідальність відображає об'єктивний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством з точки зору свідомого здійснення пред'явлених до них вимог.

Як один із видів соціальної відповідальності, юридична відповідальність має низку специфічних особливостей.

Так, на відміну від інших видів соціальної відповідальності застосування юридичної відповідальності регулюється нормами права. Її зміст визначається державою в особі компетентних органів влади і управління, у тому числі й військово-

го. Вона полягає в застосуванні до правопорушника встановлених санкцій (заходів примусу), право застосовувати які надано тільки державним органам і посадовим особам у межах їхніх повноважень.

Юридична відповідальність – різновид соціальної відповідальності, який закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [1, с. 134].

Для правопорушника відповідальність полягає як в обов'язку відновлення порушеного права, так і несення кари за вчинене правопорушення. При цьому юридична відповідальність покликана вплинути на свідомість правопорушника та інших осіб з метою утримання їх від вчинення протиправних вчинків у майбутньому.

Юридична відповідальність має дві підстави: нормативну та фактичну. Під нормативною розуміються норми права, що встановлюють юридичну відповідальність. Під фактичною підставою розуміється конкретне правопорушення, тобто винне, протиправне діяння.

Юридична відповідальність нерозривно пов'язана з правопорушенням. *Правопорушенням* визнається протиправне і винне діяння (дія або бездіяльність), за скоєння якого настає юридична відповідальність.

Конституція України містить положення про відповідальність особи, які мають принципний характер. Так, наприклад, ст. 61 Основного закону закріплює особистий характер відповідальності та заборону двічі притягати до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Отже, на особу не може бути покладена відповідальність за дії інших осіб, вона відповідає лише за свою власну поведінку, а також інші особи не повинні відповідати за її вчинки.

Юридичні ознаки правопорушення:

- це акт поведінки, діяння, що виявляється в неправомірній дії або бездіяльності (утримання від дій тоді, коли закон вимагає протилежне), виявлений зовні. Не можуть бути правопорушеннями думки, почуття, уявлення, не виражені в конкретних діях;
- свідомо-вольовий характер, тобто дії

повинні залежати від волі та свідомості особи, вони мають бути добровільними;

- поведінка лише дієздатних деліктоздатних осіб, тих, що усвідомлюють значення своїх дій і здатні нести юридичну відповідальність. Не є правопорушенням поведінка особи, яка не контролює свідомо свої вчинки (душевно або психічно хворий), або поведінка в ситуації, коли у людини немає вибору, крім протиправних дій (необхідна оборона). Малолітні та душевнохворі не є деліктоздатними;

- усвідомлення вини з боку правопорушника – тобто наявність внутрішнього негативного ставлення суб'єкта до інтересів окремих осіб і суспільства в цілому. Вина відокремлює правопорушення від тих видів протиправної поведінки, що суспільно шкідливі, свідомо вольові, порушують норми права, але не відображають негативного ставлення суб'єкта до вимог правових приписів, скоюються без вини (необхідна оборона або крайня необхідність);

- протиправність діяння, тобто порушення вимог правових норм. Це або невиконання обов'язків (протиправна бездіяльність), або порушення заборон (протиправні дії);

- соціальна шкідливість. Правопорушення завдає майнової, соціальної, моральної, політичної шкоди. Шкода – це сукупність негативних наслідків правопорушення. Соціальною суттю шкоди є зменшення або знищення будь-якого блага, цінності, суб'єктивного права тощо. Шкода є обов'язковою ознакою будь-якого правопорушення. Але за деякі правопорушення відповідальність настає і без завдання шкоди, коли лише була така можливість (замах на вбивство, порушення правил безпеки на виробництві, яке могло б призвести до жертв);

- суспільна небезпека – реальна загроза інтересам держави, суспільства, особистості [2].

Суспільну небезпеку правопорушення розуміють як його здатність заподіяти шкоду суспільним відносинам, охоронюваним законом. За ступенем і характером суспільної небезпеки правопорушення поділяються на злочини і провини.

Злочин – це передбачене кримінальним законом суспільно небезпечна винна дія або бездіяльність, за яку передбачено застосування кримінального покарання. Суспільна небезпека – основна ознака злочину, безпосередньо вказана у визначенні поняття злочину, і є основним критерієм для відмежування злочину від іншого правопорушення.

Порівняно з іншими видами правопорушень злочини мають найбільшу суспільну небезпеку і зумовлюють найбільш суворі заходи впливу – кримінальне покарання.

Провина – це менш суспільно небезпечне порушення юридичних норм. Розрізняють, наприклад, дисциплінарні та адміністративні проступки.

Протиправність – це ознака правопорушення, що характеризує спрямованість діяння проти вимог правової норми. Означає, що особа, винна у вчиненні правопорушення, здійснює дію чи бездіяльність, яка порушує норму права або статутні вимоги (щодо військовослужбовців). Протиправність, що становить формально-правову ознаку правопорушення, є допоміжним відносно суспільної небезпечності діянням.

Застосування юридичної відповідальності до військовослужбовців має низку особливостей. Це пов'язано з тим, що юридична відповідальність цієї категорії осіб регулюється як нормами права в цілому, так і нормами військового права, враховується специфіка військових відносин.

Застосування засобів державного примусу завжди викликало значну увагу суспільства. Це пов'язано з тим, що відповідальність торкається інтересів різноманітних суб'єктів і соціальних груп; у цій сфері можливі помилки, які мають суттєве значення. Існують принципи, що характеризують відповідальність як самостійний засіб гарантування та відновлення прав і свобод людини.

Принципи юридичної відповідальності – це положення та ідеї, що мають законодавче закріплення та визначають самостійний і реальний характер відповідальності як засобу гарантування та охорони

об'єктивного і суб'єктивного права та суспільного порядку.

Можна виділити такі принципи юридичної відповідальності: принцип справедливості, неможливості подвійного покарання, обов'язковості настання, відповідальності за провину, законності, доцільності, індивідуального покарання та ін.

Основними цілями юридичної відповідальності є:

1. Забезпечення прав в свобод суб'єктів шляхом їх гарантування, охорони та відновлення.

2. Охорона та захист суспільного порядку шляхом запобігання правопорушенням в перевиховання правопорушників.

3. Захист правопорядку та виховання громадян шляхом створення умов для покарання винних осіб та їх перевиховання; здійснення правової пропаганди та визначення переваг правомірної поведінки.

4. Компенсація спричиненої порушенням шкоди та відновлення порушених суб'єктивних прав.

5. Запобігання скоєнню правопорушень у майбутньому [3, с. 142].

Підстави юридичної відповідальності – сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою (притягнення до відповідальності) і об'єктивно необхідною (настання відповідальності) [4, с. 136].

Підставами юридичної відповідальності є: наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення; юридичний факт – скоєння самого правопорушення; наявність правозастосовного акта, що набрав чинності.

До підстав звільнення від юридичної відповідальності належать: необхідна оборона; затримання, крайня необхідність; фізичний примус, виконання наказу, а також у певних випадках виконання обов'язків військової служби.

Так, не є правопорушенням «заподіяння шкоди посягає особі в стані необхідної оборони, тобто при захист особи і обороняється або інших осіб, що охороняються законом інтересів суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання» [5, с. 40].

Право на необхідну оборону мають у

рівній мірі всі особи, незалежно від їхньої професійної чи іншої спеціальної підготовки та службового становища. Це право належить особі, незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб або органів влади.

Виключається юридична відповідальність і при заподіянні шкоди особі, яка вчинила злочин, при її затриманні для направлення до органів влади і припинення можливості здійснення нею нових злочинів, якщо іншими засобами затримати таку особу не є можливим і при цьому не було допущено перевищення необхідних для цього заходів. Перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин, визнається їх явна невідповідність характеру і ступеню суспільної небезпеки скоєного затримуваною особою злочину і обставинам затримання, коли особі без необхідності заподіюється явно надмірна, не викликана обставинкою шкода. Таке перевищення тягне за собою кримінальну відповідальність лише в разі умисного заподіяння шкоди.

Виключає юридичну відповідальність при заподіянні шкоди охоронюваним законом інтересам фізичний примус, якщо внаслідок такого примусу особа не могла керувати своїми діями (бездіяльністю).

Юридична відповідальність поділяється на види: дисциплінарна – здійснюється у формі накладення дисциплінарних стягнень унаслідок: порушення порядку підлеглості, у відповідності з дисциплінарними статутами та положеннями тощо; адміністративна – накладається за адміністративні правопорушення і передбачає штрафи, втрати спеціальних прав та ін.; матеріальна відповідальність – наступає за матеріальну шкоду, заподіяну державі; цивільна відповідальність – має місце за порушення обов'язків, що зазначені в договорах, інших угодах, а також у разі заподіяння шкоди здоров'ю чи майну особи; кримінальна відповідальність наступає за скоєння злочинів і застосовується тільки в судовому порядку.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Зброй-

них Сил України» військовослужбовці, на яких накладається дисциплінарне стягнення за вчинене правопорушення, не звільняються від матеріальної та цивільно-правової відповідальності за ці правопорушення. За вчинення злочину військовослужбовці притягаються до кримінальної відповідальності на загальних підставах [6].

Специфічні особливості юридичної відповідальності військовослужбовців:

- діє тільки для військовослужбовців (на відміну від інших громадян законодавством передбачена юридична відповідальність тільки військовослужбовців за скоєння військових злочинів і військових дисциплінарних проступків);

- підвищена міра відповідальності військовослужбовців за скоєння деяких правопорушень, що зумовлені принципом беззастережного підкорення командирам (начальникам). Наприклад, невиконання наказу працівником тягне за собою застосування заходів дисциплінарної відповідальності за нормами законодавства про працю, у той час як невиконання наказу військовослужбовцем може розглядатися як військовий злочин;

- командири та інші посадові особи наділені певними повноваженнями щодо притягнення військовослужбовців до дисциплінарної та матеріальної відповідальності, і порушення кримінальної справи проти них;

- законодавством передбачена наявність певних умов застосування влади командира та порядку виконання заходів юридичної відповідальності, що застосовується до військовослужбовців;

- наявність спеціальних (притаманних

тільки для військовослужбовців) видів відповідальності (наприклад, попередження про неповну службу відповідність, пониження у військовому званні, позбавлення чергового звільнення);

- можливість настання дисциплінарної відповідальності за скоєні адміністративні проступки;

- звільнення військовослужбовців від юридичної відповідальності, якщо діяння являє собою виконання обов'язків військової служби;

- висока міра покарання військовослужбовців за вчинення правопорушень (за невиконання наказу, непокору та ін.);

- військовослужбовці не звільняються від матеріальної та цивільно-правової відповідальності, якщо на них накладено дисциплінарне стягнення за скоєне правопорушення. За вчинення злочину вони притягаються до кримінальної відповідальності на загальних підставах.

Висновки

Юридична відповідальність настає тільки за вчинення правопорушення. За своїм соціальним характером правопорушення – це шкідливе для суспільства, держави, збройних сил діяння, яке спричиняє шкоду, посягає на інтереси держави і громадян, суспільний і військовий правопорядок.

Юридична відповідальність військовослужбовців є одним з інструментів державного впливу на самі правопорушення, вчинені військовослужбовцями.

Специфічні особливості юридичної відповідальності військовослужбовців обумовлені складним характером військових правовідносин.

Література

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / П. М. Рабінович. – вид. 6-е. – Харків : Консум, 2002. – 160 с.
2. Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/>
3. Зайчук О. В. Теорія держави і права : Академічний курс. Підручник О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : Підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта, КНТ, ЦУЛ, 2009. – 520 с.
5. Борисенко В. Особливості кримінальної відповідальності військовослужбовців / В. Борисенко // РЮ. – 2000. – № 2. – С. 40-42.
6. Закон України «Про Дисциплінарний статут ЗСУ» від 24 березня 1999 року № 551-XIV, редакція від 17 травня 2014 р., підстава 1194-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/551-14/page>